

Хамтын оролцоот зурагзүй болоод Монголын ландшафт, нийгэм-экологийн хил хязгаарын тухай малчдын орон нутгийн мэдлэг

Аррен Мендезона Аллегретти^{1,2}, Мелинда Лаитури^{1,3},
Батжавын Батбуян⁴, Байвалын Батхишиг⁵, Жамъяншаравын
Хишигбаяр⁶

¹Экосистемийн шинжлэх ухаан, Тогтворт байдлын төв, Колорадо Мужийн Их Сургууль, Fort Collins, Colorado АНУ 80523-1476 USA;

²<amendezona@gmail.com>

³<Melinda.Laituri@colostate.edu>

⁴Нүүдэлч Малчдыг Судлах төв, Улаанбаатар-210646 Монгол;

<b_batbuyan@yahoo.com >

⁵Нутаг Түншлэл, Улаанбаатар-210646 Монгол < batkhisig.baival@yahoo.com >

⁶Ой ба бэлчээрийн эдэлбэрийн тэнхим, Колорадо мужийн Их Сургууль, Fort Collins CO 80523-1472, USA <jkhisig@gmail.com>

ХУРААНГҮЙ

Сонирхогч талууд ялгаатай байдлаар хүртэж зохицуулдаг байгалийн нөөц баялгийг агуулдаг ландшафтыг нийгэм-экологийн хил хязгаараар заагладаг юм. Тэдгээр хил хязгаар нь магадгүй хүмүүний-тогтоосон эсвэл биет ба биет бус биофизикийн онцлог шинжээс үүсэлтэй ландшафтын зааглалууд байж болно. Бидний зорилго бол Монголын малчид бэлчээрээ, мөн түүний хил заагийг хэр сайн мэддэг ойлголтыг нь хамтын оролцоот зурагзүйн үйл явцаар судлах юм. Бидний судалгааны асуултууд бол: 1) Малчдын хамтын оролцоот газрын зураг дээр ямар хил хязгаар дүрслэгдсэн байдаг вэ? мөн 2) Малчдын оролцоот газрын зургийн өгүүлэмжинд тэдгээр хил хязгаарыг юу гэж хэлэлцсэн байдаг вэ? Бид Архангай, Төв, Дорнод болон Дорноговь аймгуудын малчдын бүлгүүд, мөн сумын албан хаагчдаас хамтын оролцоот зураглал болон албан бус ярилцлагууд (нийт=35) авсан. Бид хамтын оролцоот зураглалын өгүүлэмжийг чанарын аргаар кодлож, харсан зүйлд үндэслэх (visual grounded) онолыг хэрэглэсэн болно. Хамтын оролцоот газрын зураг дээрх биет төлөөлөлд булаг шанд, газрын тогтоц, ургамалжлын төрөл зүйл, өвөлжөө бууц, худаг болон зам зэргээр дүрслэгдэх эдийн засгийн, ус цаг уурын, геоморфологийн болон экологийн хил хязгаарууд багтсан. Засаглалын зохицуулалт гэх мэт физик бус, биет бус хил хязгаарууд хамтын оролцоот зураглалын өгүүлэмжинд мөн илэрч, малчид нүүдэл суудалдаа хэрэглэх улирлын нүүдэл суудал, зах зээл, засаг төрийн дэмжлэг ба нөөц баялаг зэргийн хүмүүний-тогтоосон заагууд болж байна. Малчдын хөдөлгөөнт чанар, засаглалын хил хязгаар болон бэлчээрийн биофизик хил хязгаарын хоорондын харилцаа нь хосолсон нарийн ба хувьсан өөрчлөгдөж байдаг бөгөөд малчдын амьжиргаанд олон талт үр дүн бий болгодог.

Түлхүүр үгс: нийгэм-экологийн хил хязгаар, орон нутгийн мэдлэг, хамтын оролцоот зурагзүй

ОРШИЛ

Хүмүүсийн амьжиргаа, дасан зохицох арга ажиллагаа нь хил хязгаар, институц болон байгалийн нөөц баялгийн ашиглалтын хоорондын харилцаагаар тодорхойлогддог (Остром, 2009). Олон янзын сонирхогч талууд ялгаатай байдлаар ашиглан зохицуулах байгалийн нөөц баялаг бүхий ландшафт нь нийгэм-экологийн хил хязгаараар зааглагддаг юм. Нийгэм-экологийн хил хязгаарыг нягтлах нь орон нутгийн экологийн мэдлэг ойлголтыг нэгтгэх, нийгэм-экологийн судалгааны цогц асуултуудыг шинжлэхдээ системт үнэлэлттэй болох, мөн үр нөлөөтэй шийдвэр гаргалт, бодлого тогтоолтын практик тогтолцоог боловсруулах зэргээр ач тустай (Бархам, 2001). Сонирхогч талууд болон хил хязгаарыг холбогч институцуудын зүгээс нийгэм-экологийн хил хязгаарыг хэрхэн ойлгож, яаж зохицуулж, өөрчлөн байгуулдгийг шинжлэх нь тогтворт байдлын зорилгод хүрэхэд шийдвэрлэх хэсэг болдог (Бузинде болон Мануел-Наваррете, 2013). Энэ өгүүлэлд бид Монголын малчид бэлчээрээ болон бэлчээрийнхээ хил хязгаарыг ойлгох ойлголтыг судлахыг зорьж байна. Бид 1) Малчдын хамтын оролцоот газрын зураг дээр ямар хил хязгаарыг дүрслэсэн бэ? 2) Малчдын оролцоот зураглалын өгүүлэмжинд тэдгээр хил хязгаарыг юу гэж хэлэлцсэн байдаг вэ? гэдгийг шинжлэхээр хамтын оролцоот зурагзүйг хэрэглэв. Бид энэ өгүүлэлдээ Монголын бэлчээр ба нөхөн сэргэх чадамжийн (МБНСЧ буюу MOR2) төслийн хүрээнд судлагдаж буй Монголын уламжлалт болон Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн бэлчээрийн менежменттэй (НИТБМ) малчдын бүлгүүдэд анхаарлаа хандуулж байна.

Нийгэм-экологийн хил хязгаар

Нийгэм-экологийн хил хязгаар нь хүний тогтоосон болоод биофизик хил хязгаараас бүрдэх боломжтой. Хүний тогтоосон хил хязгаарт нийгэм-экологийн системийг тодорхойлж, экологи, нийгэм-эдийн засаг ба улс төрийн орон зайг хооронд нь ялгаж салгадаг хүний зан байдлын хэв шинж багтана (Ньюмен, 2003) Жишээлбэл, тодорхой хувь хүн болон/буюу институцээр зохицуулагддаг экологи болон нийгэм-эдийн засгийн нөөц баялаг бүхий газар нутгийг хүний тогтоосон хил хязгаараар зааглах боломжтой. Нийгэм-экологийн хил хязгаар нь биет ба биет бус аль аль нь байх боломжтой. Биет хил хязгаар нь ландшафтыг харагдах байдлаар эсвэл материаллаг байдлаар хуваадаг. Үүнд засаг захиргааны хил хязгаарыг илэрхийлэх хашаа хайс, эсвэл зэрлэг байгалийн зүйлийн хабитат болон мал бэлчих газар нутгийг илэрхийлэх үзэгдэх ургамлын бүлгэмдлүүд орно. Биет бус хил хязгаарт ландшафтын хил хязгаарыг тогтоох нийгэм болон биофизикийн үл үзэгдэх үйл явцууд багтана. Жишээлбэл, ургамлын бүлгэмдэлд нөлөөлөх хөрсний төрөл зүйл буюу ландшафтыг захиран зохицуулахад хүний зан байдлыг чиглүүлэх соёлын хэм хэмжүүрүүд багтана.

НИТБМ агуулга

НИТБМ-ийн институцуудад донор байгууллагуудын дэмжлэг санхүүжилттэй албан ёсны үйл ажиллагаанд оролцож буй малчдын бүлгүүдийг багтаана. Үйл ажиллагаа гэдэг нь зөвшилцөж гаргасан албан ёсны дүрэм болоод мал бэлчээрлүүлэх албан бус журам зэргээр бэлчээрийн нөөц баялгийг нийтээрээ хуваалцан хэрэглэх явдал юм. НИТБМ-ийн арга барил нь тодорхой нутаг дэвсгэрт малаа бэлчээрлүүлдэг малчдыг хамруулсан бэлчээр-ашиглагсдын хэсгийг (БАХ) дэмждэг. БАХ-ээс бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө (БМТ) бэлтгэхийг шаардана. БМТ-ний тусламжтайгаар малчдын бүлгүүдийн хоорондох газар ашиглалтын гэрээг удирдах бөгөөд бэлчээр амраах, худаг усны менежмент, улирлын бэлчээрийн сэлгээ болон хадлан бэлтгэх газрыг хашаалах зэргийг журамлана. БМТ-нд тулгуурлан нутаг дэвсгэрийн шинэ хил хязгаарыг бий болгох нь бэлчээртэй хамааралтай эдүгээ буй хүний харилцаа, хэм хэмжээ, хил хязгаарт нөлөөлөх нь гарцаагүй (Фернандез-Гименез, 2002). БАХ, БМТ болон газар ашиглалтын гэрээ зэргээр дүрэм журмыг алба ёсны болгож, нутаг дэвсгэрийг заагладаг гэсэн утгаар эдгээр нь хүний тогтоосон хил хязгаарын үүргийг гүйцэтгэдэг. Албан ёсны болгох үйл явцад сонирхогч талуудын шийдвэр

гаргах, эрх мэдлээ хуваалцах үйл явц, бүтэц зохион байгуулалтууд багтана (Остром, 2009).

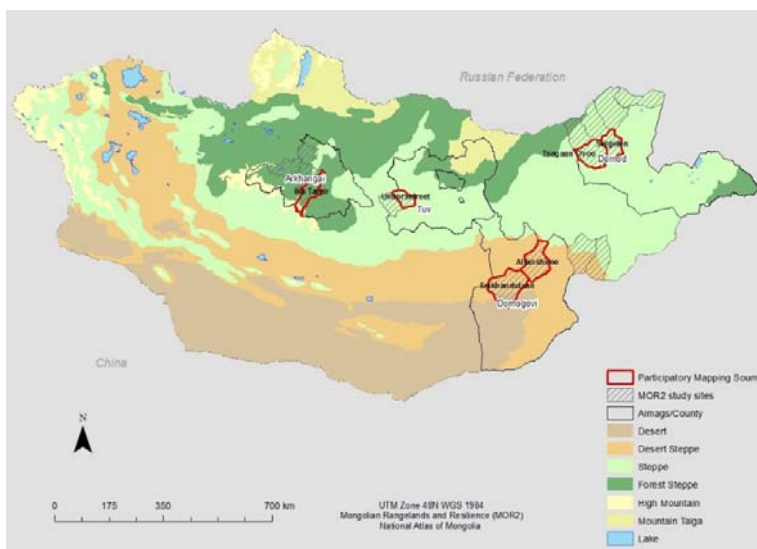
Хамтын оролцоот зурагзүйн үйл явц ба Нутаг тогтолцоо

Хамтын оролцоот (ХАМ буюу PAR) зурагзүй бол хариу зураглалын нэгэн хэлбэр, зурагзүйн үйл явц болон бүтээгдэхүүнд нөлөөлөх эрх мэдлийн харилцааг оролцуулдаггүй техник юм (Гилмор болон Яанг, 2012). ХАМ зурагзүй нь олон тооны оролцогчид өөрсдийн ландшафтын олон янзын төлөөлөл болон газар байршлын агуулгыг зурах ба хэлэлцэх явцыг багтаана. ХАМ зурагзүй нь мөн ландшафтын тухай олон янзын үзлийг, тэр дотор арга ажиллагаа, хэм хэмжээ болон ландшафтын үр дүнгээр төлөөлөгдсөн нийгэм-экологийн хил хязгаарыг зурагзүйд хамруулах үйл явц ба техник юм. Монголын хувьд ХАМ зурагзүй нь шинэлэг үйл явц биш гэдэг нь тодорхой бөгөөд малчдын нутаг дэвсгэр болон БМТ-г зурагжуулахад, ялангуяа Газарзүйн мэдээллийн системийг (ГМС буюу GIS) олон донорууд ашигласаар ирсэн. Малчид бэлчээр болон хил хязгаарын талаарх үзэл баримтлалаа хэрхэн хэлэлцдэг болохыг судлахаар хамтын оролцоот зурагзүйн үйл явцыг бид хэрэгжүүлэх сонирхолтой гэсэн утгаар бидний үндэслэл дээрхээс ялгаатай. Иймээс бид малчдын бэлчээрийн эцсийн ГМС-ийн газрын зурагт анхаарахаас илүүгээр тэдний ХАМ зураглалын тухай өгүүлэмжид илүү анхаарлаа хандуулж байна.

Бид малчдын бэлчээрийнх нь тухай үзлийг судлахын тулд ХАМ зурагзүйн үйл явцыг *Нутаг* арга барил ба тогтолцоотой нийлүүлж хэрэглэж байна (Байвал, 2012). *Нутаг* гэдэг нь төрөлх хот, нутаг дэвсгэр, бэлчээрийн нөөц баялаг, нийтлэг мэдлэг ба байгальтай холбогдох холбоо зэргийн тухай уугуул үзэл санааг дүрслэх ухагдахуун юм (Байвал, 2012). *Нутаг* гэдэг нь мөн арга ажиллагаа, хэм хэмжээ болон нүүдэл суудалд албадах, нутаг бууц гэх мэт бодит төв цэгээр тэмдэглэгдэх ойлголтын орон зай юм (Мёрфи, 2011). Орон нутгийн экологийн мэдлэг, дасан зохицох арга ажиллагааг бэлчээрийн менежментийн төлөвлөлт, газар ашиглалтын гэрээ хэлцэлд нэгтгэсэн тийм *нутаг* тогтолцоог донорууд болон ТББ-уудад Байвал (2012) зөвлөн дэвшүүлж байна. Нутаг тогтолцоо нь мөн малчдын дасан зохицох арга ажиллагаа болон амьдрал амьжиргаанд нь нийгэм-экологийн хил хязгаарын гүйцэтгэх үүргийг судлах хамтын оролцоот судалгааны арга хэрэгслийн удирдамж болох боломжтой.

СУДАЛГАА ХИЙСЭН ГАЗАР

Судалгаа хийх газрыг МБНСЧ (MOR2) төслийн судалгааны газар байршлын хүрээнд сонгосон бөгөөд эдгээр нь экологийн олон янзын бүсийн төлөөлөл байв (Зураг 1). Хамтын оролцоот зурагзүйн судалгааг 2013 болон 2014 оны зуны улирлалд дараах зургаан суманд явуулсан. Үүнд: Архангай аймгийн Их Тамир сум, Төв аймгийн Өндөрширээт сум, Дорнод аймгийн Цагаан, Овоо ба Сэргэлэн сумд, мөн Дорноговь аймгийн Сайхандулаан ба Алтанширээ сумд (Зураг 1).

Зураг 1. Хамтын оролцоот зурагзүйн судалгаа хийсэн газар.

Зураг 1. дээрх газрын зураг дээрх тайлбар (дээрээс доошоо):

- ОХУ
- Дорнод аймаг- Цагаан, Овоо, Сэргэлэн
- Архангай аймаг- Их тамир
- Төв аймаг- Өндөрширээт
- Дорноговь аймаг- Алтан ширээ, Сайхан дулаан
- Ялгах тэмдэг (баруун доод буланд):**
- Хамтын оролцоот зурагзүй хийгдсэн сумууд
- МБНСЧ буюу MOR2 төслийн судалгааны газар
- Аймаг
- Цөл
- Цөлийн хээр
- Хээр
- Ойт хээр
- Өндөр уул
- Уулын тайга
- Нуур

СУДАЛГААНЫ АРГАЗҮЙ

Тэргүүлэх малчдаас зөвшөөрөл авсныхаа дараа бид малчдаас өөрсдөд нь чухал газрууд, мөн байгаль болон хүний бүтээсэн онцлог газрыг зурж үзүүлэхийг хүссэн. Хил хязгаарын тухай барууны ойлголтоо малчдад тулгахгүй байхын тулд бид зориудаар цөөн зааварчилгаа өгч, судалгаанд оролцогчдыг өөрийнхөөрөө бодохыг уриалж, тэдгээр бодлыг нэгтгэхийг зорив. Бидний өгсөн цэвэр цаасан дээр тосон балаар өрхүүд өөрийн бэлчээрээ зурж, газрын зургийнхаа ялгах тэмдэг, хүрээ далайц, масштаб зэргийг өөрсдөө тодорхойлов. Малчдын бүлэг бүрийн хувьд хамтын оролцоот зураглалыг бүтээх явц 1-2 өдрийн турш үргэлжилсэн нь малчид бэлчээрийнхээ төлөөлөл зургийг хэлэлцэж байсантай холбоотой юм. Малчид болон судлаачид бэлчээрийнхээ тухай ярилцаж, ялангуяа бид тэднээс яагаад тодорхой газрууд тэдэнд чухал болох тухай асуухад тэд идэвхтэйгээр хариулцаж байв. Оролцогч ажиглагчдын хувьд бид эдгээр ярилцлагыг малчидтай харилцаа үүсгэх, мөн тэдний бэлчээрийнхээ тухай үзэл бодлыг олж мэдэхэд чухал гэж үзжээ.

Бидний судалгааны өгөгдлийн эх үүсвэрт хамтын оролцоот газрын зураг, өгүүлэмж, мөн тэргүүлэх малчид болон АБАБ-ийн төлөөлөгчидтэй (нийт=35 хүнтэй) хийсэн албан бус ярилцлагууд оров. Хамтын оролцоот зураглал бүтээх үеийн малчдын өгүүлэмж нь дотоод хэтийн төлөвийг илрүүлэхдээ албан ёсны газрын зургийн агуулгаар хязгаарлагдахгүй байх боломжийг судлаачдад олгов. Хээрийн тэмдэглэлд хамтын оролцоот зураглал бүтээх үйл явцын өгүүлэмжийн орчуулга, албан бус ярилцлагууд болон хувь хүмүүсийн ажиглалт зэргийг баримтжуулан тэмдэглэсэн юм.

Өгөгдөлд үндэслэх (grounded theory) онол болон харсан зүйлд үндэслэх (visual grounded) онолыг тус тус ашиглан (Конецкий, 2011; Страусс болон Корбин, 2007)

хамтын оролцоот газрын зураг, малчдын өгүүлэмжийг чанарын судалгааны аргаар кодлов. Өгөгдөлд үндэслэх онол гэдэг нь хэвшмэл загвар, сэдэв, код болон ерөнхий онол бий болох чанарын өгөгдөлөөс кодууд гаргаж авах үйл явц юм. Харсан зүйлд үндэслэх онол нь хэсэглэсэн дүрсэн өгөгдөлд (жишээ нь газрын зурагт) анхаарлаа хандуулдаг бөгөөд ангилал бий болгох, тэмдэглэл хөтлөх, сонгож кодлох, онолын тэмдэглэл хөтлөх, мөн судалгааны асуултуудыг шинжлэхийн тулд код дундын харилцааг бататгах зорилгоор дүрсийн харьцуулсан шинжилгээ хийх зэргийг багтаадаг. Хамтын оролцоот зураглал бүтээх үйл явцын ард ямар орчин нөхцөл, агуулга байгааг илүү сайн судлах боломжийг эдгээр шинжилгээнүүд өгөв.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН БА ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

Хамтын оролцоот газрын зураг болон хил хязгаарын тухай үзэл бодол

Малчдын газрын зураг дээрх хил хязгаарт тэдний бэлчээрийн биофизик ба хүмүүний-тогтоосон хил хязгаар багтжээ. Эдгээр нь тэдний ураг төрөл ба/буюу БАХ-т харьяалагдах нутаг дэвсгэрийг материалаг байдлаар заагладаг тул бид үүнийг биет хил хязгаарууд гэж үзэж байна. Эдгээр хил хязгаарыг эдийн засаг, экологи, ус цаг уур, геоморфологи болон улс төрийн хэмээн ангилж болно. Эдийн засгийн хил хязгаарт өвөлжөө бууц, нөөц бэлчээр, худаг ба зам багтана. Эдгээр хил хязгаар нь нүдэнд үзэгдэх хөрөнгө хогшил буюу ландшафтын нөөц баялгийг заагладаг болохоор малчдын хувьд биет хил хязгаар байж болно. Зам ба худгаар малчдын хувьд ач холбогдолтой бэлчээр, нөөц баялгийг заагласан байдаг. Өвөлжөөний малын хашаа бол тухайн ландшафт дээрх үзэгдэх объект бөгөөд газрын өмчлөл, хүрээлэн буй өвөлжөөнүүдээс тусгаарлагдсан, нөөц баялгийн хязгаарлалыг бэлэгддэг. Малын тодорхой төрөлд тохирох бэлчээрийг заагладаг экологийн хил хязгаар болдог ургамалжил нь эдийн засгийн хил хязгаартай нягт хосолдог. Хонинд идэмж сайтай өвс мэтийн ургамал нь бэлчээрийг ялган зааглаж, малын төрөл, амь зуулганд чухал нөлөөтэй идэш тэжээлийн чанарыг тодорхойлдог. Идэмж сайтай үетэн ургамалтай газар байршлын талаарх малчдын орон нутгийн мэдлэг нь тэдний зурсан газрын зурагт тогтмол дурьдагдаж байсан бөгөөд мал сүргийн тодорхой бүтэц бүрэлдэхүүнд тохиромжтой гэж тооцогдох бэлчээрийг тодорхойлоход тэмдэглүүштэй мэдээлэл байв.

Геоморфологи, ус цаг уур, улс төр болон эдийн засгийн хил хязгаарууд голдуу малчдын нүүдэлд амин чухал өвөлжөө бууц, малын хашааны байршил, хүртээмжинд нөлөөлдөг гэсэн утгаар хоорондоо холбоотой байдаг. Жишээлбэл, өвөлжөөний сонголтонд бэлчээрийн геоморфологи, ус цаг уурын хил хязгаарууд тодорхой хэмжээгээр нөлөө үзүүлдэг. Хөндийн нөмөр газар гэх мэт геоморфологийн хил хязгаар нь малчин өрхийн эдийн засгийн хөрөнгө болох мал сүргийг нь нөмөрлөн халхалдаг тул өвөлжөө бууцад төгс тохирох газар байдаг. Байгалийн булаг шанд нь мал сүргийн усны хүртээмжийн цэгийг заагладаг бөгөөд улирлын нүүдлийг хөтлөгч хүчин зүйл болон өвөлжөө бууц, малын хашаа байршуулах угтвар зүйл болдог тул ус цаг уурын хил хязгаарын үүргийг гүйцэтгэнэ. Өвөлжөө бууцын эзэмшлийг голдуу ахмад малчдаас залуучуудад өвлүүлэх замаар олгодог (Фернандез-Гименез, 2002). Өвөлжөөний малын хашаа нь тухайн өрхийн эзэмшиж, мөн худалдан авч, эсвэл зарж борлуулж болох эдийн засгийн хил хязгаар болон хөрөнгө нь болдог. Ялангуяа зуд мэт байгалийн гамшгийн үед бусдын өвөлжөө бууц, нөөц бэлчээрийг өөр сумын, мөн өөр БАХ-ийн малчид хүртэж ашиглах болбол тухайн нөөц баялгийг хүртэх зорилгоор засаг захиргаа, геоморфологийн хил хязгаарыг давах болдог.

Хүмүүний-тогтоосон материалаг бус хил хязгаар ба засаглалын өгүүлэмж

Малчид нүүдэл суудал болон мал бэлчээрлүүлэх зохицуулалт, зөвшилцлийн тухай хэлэлцэхдээ хүмүүний-тогтоосон хил хязгаарыг дурьдаж байсан билээ. Үүнд бэлчээрийн нөөц баялаг буюу хөрөнгийг хэрхэн хүртээмжтэй болгох, хуваарилах, ашиглах зэрэгт нөлөөлөх үйл явц, зөвшилцөл багтдаг (Мёрфи,

2014) ба энэ нь улмаар *засаглалын хил хязгаар* нь болдог. Эдгээр хил хязгаараар мал бэлчээрлүүлэх нутгийг заагладаг бөгөөд бэлчээрийн нөөц баялаг, зах зээлд хүрэх нүүдлийг чиглүүлдэг.

Засаглалын хил хязгаарын өгүүлэмжид өвөлжөө бууцын хүртээмж, зах зээл, засаг захиргааны тусламж дэмжлэг, мөн сум хоорондын ба сум доторх нүүдэл суудал багтана. Өвөлжөө бууцын хүртээмжийн үйл явцад ураг төрлийн уламжлалт зохицуулалт, мөн тухайн газрын БАХ-үүд, АБАХ-д болон бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, газар ашиглалтын эрхийн боловсруулалтыг хариуцагч сумын газрын байцаагч нарын хоорондын албархуу зохицуулалтууд багтана. Малын өвөлжөө бууцыг сумын засаг захиргаанаас олгох урт хугацааны лизингээр эзэмшүүлж баталгаажуулдаг. Малчин өрх өвөлжөөгөө хүртэж эзэмших боловч түүнийг тойрсон бэлчээрийг хуулиар өмчлөх эрхгүй байдаг. Өвөлжөө бууцыг хууль ёсоор өмчлөх эрх үгүйг үл харгалзан малчид өвөлжөөний хил хязгаарыг хүндэтгэх нь хэвийн үзэгдэл юм. Эдгээр хүмүүний-тогтоосон биет бус хил хязгаар нь малчдын хэм хэмжээ, орон нутгийг мэдэх мэдлэг болон тэдний бэлчээрийн тухай ойлголт зэргээр тодорхойлогддог.

Бэлчээрийн тухай үзэл бодлын ялгаанд бэлчээрийн нөөц баялагийн уян хатан ба аюулгүй байдлын хэрэгцээ, зах зээл, мөн ялангуяа зудны үед засаг захиргаанаас үзүүлэх дэмжлэгүүд багтав (Фернандез-Гименез et al., 2012). Бараа бүтээгдэхүүн, төрийн үйлчилгээг хүртэх чадамжийн ялгаа нь донорын санхүүжилттай болон уламжлалт малчдын бүлгийн хооронд засаглалын хил хязгаарыг бий болгож байсан (Байвал, 2012; Аптон, 2008). Малчдын үгэн дүрслэлд, ноолуур боловсруулалтанд зориулж засгаас зээл ба доноруудын тусламж авах, хадлан бэлтгэх чадамж, худаг засварлах болон унаа тээврийн үйлчилгээ зэргүүд нь ач холбогдолтой чухал бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр илэрхийлэгдэв. Тухайн нутгийн сумын засаг захиргаа хоорондын албан гэрээ хэлцэлтэй БАХ-ийн хувьд зах зээл болон засаг төрийн дэмжлэг авах чухал байдаг.

ДҮГНЭЛТ

Малчдын бүлгийн сахидаг нийгэм-экологийн хил хязгаарыг шинжлэн судлах нь орон нутгийн ба үндэстний хэмжээнд бодлого тогтооход ашиг тустай байх боломжтой. Бэлчээрийн нөөц баялгийн ашиглалт, хамгаалалтын талаар хууль ёсны шийдвэр гаргалтанд тодорхой аргачлал болгох зорилготойгоор Монголын парламент бэлчээрийн тухай хуулийг өргөн барьсан (Фернандез-Гименез *болон бусад*, 2008). Өмнөх газрын хуулиудын адил энэ хуулинд ч бэлчээрийн нөөц баялаг, өвөлжөө бууцын ашиглалт, хуваарилалтын тал дээр дутагдал цоорхой байна. Малчдын бэлчээрийнх нь хил хязгаарын тухай ойлголтыг газрын хууль тогтоомжинд нэгтгэх нь малчдын нүүдэл суудлыг дэмжих, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, мөн хил хязгаар давсан бэлчээрийн нөөц баялгийн ашиглалтыг баталгаажуулахад чиглэгдсэн бодлогын зарим дутагдал цоорхойг нөхөхөд тустай байж магадгүй. Жишээлбэл, бэлчээрийн эдгээр хил хязгаар оршин буйг авч хэлэлцэх нь олон аймаг, сумдын албан хаагчдын зүгээс товлосон бэлчээрийн нөөц баялагтай холбоотой онцгой асуудлуудыг ил гаргах боломжоор хангана. Эдүгээ сумын албан хаагчид, засаг захиргааны хил хязгаарт харьяалагдах нутгийн малчидтай зөвлөлдөн бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг сайжруулах, бэлчээрийн нөөцийн хүртээмжийг баталгаажуулах талаар арга хэмжээ авах боломжтой.

Малчдын бүлгүүдэд дэмжлэг үзүүлж буй донор байгууллагууд болон орон нутгийн засаг захиргаа нь зах зээл болон бэлчээрийн нөөц баялгийн ашиглалттай холбоотой хүмүүний-тогтоосон хил хязгаарт илүү анхаарлаа хандуулдаг байж магадгүй. Донорууд болон орон нутгийн засаг захиргааны малчдын амьжиргаанд санаа тавихын хамтаар биофизикийн хил хязгаарт анхаарах нь бэлчээрийг хамгаалан тогтворжуулах нийтлэг арга барил юм. Хүмүүний-тогтоосон биет бус хил хязгаарыг үйл ажиллагаандаа нэгтгэх нь

бэлчээрийн нөөцийн ашиглалт, зах зээл болон малчдын хөдөлгөөнт чадамжийг дэмжих бодлогод малчдын хэм хэмжээг нэгтгэх боломжийг доноруудад олгоно.

Хамтын оролцоот зурагзүй бол малчдын орон нутгийн мэдлэг, нутаг дэвсгэрийнх нь тухай ойлголтыг нэгтгэх донор байгууллагуудын нийтлэг арга барил юм. Гэхдээ хамтын оролцоот газрын зургийн зөвхөн агуулгад анхаарах нь биет физик хил хязгаарыг тодруулж, малчдын амьжиргаанд нөлөө үзүүлэх, хүмүүний-тогтоосон биет бус хил хязгаарыг орхигдуулахад хүргэж болзошгүй. Уг өгүүлэлд толилуулсан судалгааны ажлаар малчдын амьжиргаа болон бэлчээрийн хувьд амин чухал, хүмүүний-тогтоосон биет бус хил хязгаарыг таниулан тодруулахад хамтын оролцоот зураглал бүтээх үйл явцын өгүүлэмжийн ач холбогдлыг онцлон тэмдэглэсэн болно. Монголын бэлчээрийн менежментийн нийгэм-экологийн хил хязгаарын тухай хамтран суралцахад амин чухал нутаг аргачлал/тогтолцоог хамтын оролцоот зурагзүйн үйл явцтай нэгтгэх боломжтой. Хамтын оролцоот зурагзүй бол дасан зохицох чадамжийг бэхжүүлэхийн тулд малчдын мэдлэг ойлголтыг засаг захиргаа болон мэргэжилтнүүдийн мэдлэгтэй холбох утга учиртай арга хэрэгсэл болгож ашиглахыг орон нутгийн удирдлагуудад санал болгож буй үйл явц юм (Байвал болон Фернандез-Гименез, 2012).

ТАЛАРХАЛ

Хээрийн тэмдэглэлийг баримтжуулах ажлыг гүйцэтгэсэн хатагтай Зулаад зохиогчид талархал илэрхийлэхийн сацуу бэлчээрийнхээ тухай үзэл бодлоо хуваалцсан дараах нутгийн малчдад чин сэтгэлээс баярлан талархсанаа илэрхийлж байна. Үүнд: Ишгэнт, Булаг, Ногоон Хув, Баян Нуурынхан, мөн Чулуун, Пүрэв, Амарсанаа нарт талархаж байна. Энэ судалгааг Үндэстний шинжлэх ухааны сангийн Хүн байгалийн хосолсон системийн хөдлөлзүйн хөтөлбөрөөс (тэтгэлэг BCS-1011801) санхүүжүүлсэн болно.

АШИГЛАСАН ХЭВЛЭЛИЙН ЖАГСААЛТ

- Baival B. (2012). *Community-based natural resource management and social-ecological resilience of rural communities*. Unpublished PhD dissertation, Colorado State University, Colorado, United States.
- Baival B, Fernández-Giménez ME. (2012). Meaningful learning for resilience-building among Mongolian pastoralists. *Nomadic Peoples*, 16(2), 53–77.
- Barham E. (2001). Ecological boundaries as community boundaries: the politics of watersheds. *Society & Natural Resources*, 14(3), 181–191.
- Buzinde CN, Manuel-Navarrete D. (2013). The social production of space in tourism enclaves: Mayan children's perceptions of tourism boundaries. *Annals of Tourism Research*, 43, 482–505.
- Fernandez-Gimenez ME. (2002). Spatial and social boundaries and the paradox of pastoral land tenure: a case study from postsocialist Mongolia. *Human Ecology*, 30(1), 49–78.
- Fernandez-Gimenez M, Kamimura A, Batjav B. (2008). *A Research Project of the Central for Asian Legal Exchange (CALE)*. Nagoya University, Japan.
- Fernandez-Gimenez ME, Batkhishig B, Batbuyan B. (2012). Cross-boundary and cross-level dynamics increase vulnerability to severe winter disasters (*dzud*) in Mongolia. *Global Environmental Change*, 22(4), 836–851.
- Gilmore MP, Young JC. (2012). The use of participatory mapping in ethnobiological research, biocultural conservation, and community empowerment: a case study from the Peruvian Amazon. *Journal of Ethnobiology*, 32(1), 6–29.
- Konecki KT. (2011). Visual Grounded Theory: A Methodological Outline and Examples from Empirical Work. *Revija Za Sociologiju*, 131–160 [<http://doi.org/10.5613/rzs.41.2.1>].

- Murphy DJ. (2011). *Going on Otor: Disaster, Mobility, and the Political Ecology of Vulnerability in Uguumur, Mongolia*. University of Kentucky Doctoral Dissertations, Paper 168, [http://uknowledge.uky.edu/gradschool_diss/168].
- Murphy DJ. (2014). Booms and Busts: Asset Dynamics, Disaster, and the Politics of Wealth in Rural Mongolia. *Economic Anthropology*, 1(1), 104-123.
- Newman, D. (2003). Boundaries. In (Agnew J, Mitchell K, Toal G., eds.), *A companion to Political Geography*, Malden, Blackwell Publishing, p123–137.
- Ostrom E. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*, 325(5939), 419–422, [<http://doi.org/10.1126/science.1172133>].
- Strauss A, Corbin J. (2007). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage Publications, Incorporated.
- Upton C. (2008). Social Capital, Collective Action and Group Formation: Developmental Trajectories in Post-socialist Mongolia. *Human Ecology*, 36(2), 175–188.